

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN DIŞ TİCARET, EKONOMİK BÜYÜME VE İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (2000-2018)

INVESTIGATION OF THE EFFECTS FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON FOREIGN TRADE, ECONOMIC GROWTH AND UNEMPLOYMENT: EXAMPLE OF TURKEY (2000-2018)

Dr. Öğretim Üyesi, Erhan DUMAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ereğli Adalet MYO, Hukuk Bölümü, eduman@erbakan.edu.tr,
Konya/Türkiye

ÖZET

Uluslararası ekonomide doğrudan yabancı yatırımlar ile Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ar-ge alt yapısının iyileştirilmesi, teknolojik yeniliğin sağlanması ve üretim faktörlerinde verimliliğin artırılması beklenmektedir. Bu yatırımlar özellikle ar-ge altyapısının eksikliğinden ötürü atıl kalan kaynakların üretime dâhil edilerek söz konusu değişkenlerde istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır. Bu yatırım çeşidi reel bir üretim kontrolü sağlamaktadır. Bu doğrultuda 1980'li yıllarda uluslararası piyasada liberal ekonomik politikaların hız kazanması, serbest piyasanın gelişmesiyle birlikte üretimin ve ekonomik ticaretin yükselmesi, doğrudan yabancı yatırımlara ilginin artmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret, ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki incelenmektedir. Türkiye ekonomisine ait 2000-2018 çeyrek dönemlik veriler kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiş ve ilişkileri tespit edebilmek için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında ki nedenselliğin çift yönlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarla işsizlik değişkeni arasında tek yönlü ve zayıf bir nedensellik ilişkisi bulgusuna rastlanılmıştır. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; doğrudan yabancı yatırımlarda ki %1'lik artış, yaklaşık olarak dış ticareti %0.18 ve ekonomik büyümeyi %0.16 oranında artırmaktadır. İşsizlik değişkenini ise %0.04 oranında düşürdüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme ve İşsizlik.

ABSTRACT

International economy with foreign direct investment in developing countries such as Turkey, improvement of infrastructure R & D is expected to increase efficiency in the provision of technological innovation and production factors. These investments are aimed at ensuring the stability of these variables by including the resources that are idle due to the lack of R & D infrastructure. This type of investment provides real production control. In this direction, liberal economic policies gained momentum in the international market in the 1980s when the increase in production and economic trade with the development of the free market led to an increase in interest in foreign direct investments. This study examines the relationship between foreign direct investment and foreign trade, economic growth and unemployment. The relationship between variables was analyzed using quarterly data of 2000-2018 Turkey's economy and relations Granger causality test was performed to detect. As a result, the causality between foreign direct investment and foreign trade and economic growth was found to be bi-directional. In addition, one-way and weak causality relationship was found between foreign direct investment and unemployment variable. According to the error correction model results; 1% increase in foreign direct investment increased foreign trade by approximately %0.18 and economic growth by % 0.16. It was found that the unemployment variable decreased by %0.04.

Key Words: Foreign Direct Investment, Foreign Trade, Economic Growth and Unemployment.

1.GİRİŞ

Doğrudan yabancı yatırımlar; bir ülkede yeni bir işletmenin kurulması, var olan işletmeye ilave yapılması veya o ülkede bulunan işletmenin satın alınma faaliyeti olarak tanımlanabilir. Küreselleşmeyle beraber özellikle gelişmekte olan ülkelerin gereksinim duyduğu üretim faktörlerini doğrudan yabancı yatırımlar ile elde etme fırsatı ortaya çıkmıştır. Böylelikle doğrudan yabancı yatırımların temel makro değişkenleri olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Bu kapsamda doğrudan yabancı yatırımlar hem makro değişkenleri hem de teknolojik yenilikler ile ar-ge altyapısını etkilemektedir. Bu durumda piyasaya giren firma kendi teknolojisini, markasını ve sahip olduğu patent hakkıyla lisans anlaşması yaparak teknolojik yeniliğe katkı sağlamaktadır.

Sosyo-ekonomik olarak tasarruf seviyesi düşük olan Türkiye ekonomisi; doğrudan yabancı yatırımların önemli katkılar sağlamasının yanı sıra teknolojik bilgi transferi, ar-ge çalışmaları ve katma değeri yüksek üretimin gerçekleştirilmesi için bu yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Tasarruf düzeyinin düşük olması ve buna bağlı olarak yeni yatırımların gerçekleştirilememesi makro değişkenler açısından dezavantaj oluşturmaktadır. Bu nedenle 2004 yılında Türkiye de Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu doğrudan yatırımları artırabilmek için kurulmuştur. Bu kurulun temel hedefi doğrudan yabancı yatırımları ekonomiye girişini kolaylaştırmak, teşvik politikaları uygulamak ve yatırım ortamının bürokratik olarak iyileşmesini sağlamaktır. Bu bağlamda özellikle ekonomik büyümenin artması, işsizliğin azalması ve dış ticaret dengesinin sağlanması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların dış ticaret dengesi, ekonomik büyüme ve işsizlik üzerine etkileri analiz edilmektedir. Bu kapsama Türkiye örneği incelenmiştir. Çalışma kavramsal çerçeve, literatür ve ampirik bulgular şeklinde tasarlanmıştır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bir işletmenin başka bir ülkede işletme kurması, var olan işletmeyi satın alması, ülkedeki mevcut işletmeyle ortaklık kurması veya birleşmesi doğrudan yabancı yatırım olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yatırımı gerçekleştiren işletmenin teknolojik bilgisini, girişimcilik fonksiyonunu, organizasyon ve yönetim becerisini beraberinde getirmesi gerekmektedir (Karluk,2013:756). Bu kapsamda işletmenin yönetiminde söz hakkı olması işletme mülkiyetinde sahip olunan hisse oranı ile belirlenmektedir. Yabancı bir yatırımcı başka bir ülkede yer alan işletmenin en az %10 hissesine sahip olursa bu yatırım doğrudan yabancı yatırım olarak ifade edilmekte, %10'dan daha az hisse oranına sahip portföy yatırım olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2008:17).

Doğrudan yabancı yatırımların büyük bir kısmı çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Bu şirketler farklı ülkelerde kurdukları işletmelerle aynı anda birden fazla ülkede üretim yapabilen işletmelerdir. Ayrıca bu işletmeler birden çok ülkede üretim denetimini yapan organizasyonlardır. Çok uluslu şirketlerin yatırımlarını şekillendiren koşulların farklı olması doğrudan yabancı yatırımların türlere ayrılmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda çok uluslu bir şirketin; yerel şirketlerle ortak olması, mülkiyeti kendine ait yeni şirket kurması, mevcut bir şirketi satın alması ve bir veya daha fazla şirket ile stratejik birlik oluşturması doğrudan yabancı yatırım türleri arasında sayılmaktadır (Seyidoğlu,2013:400-4005).

Doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesi için ev sahibi ülkede ekonomik, politik, kültürel, hukuki, sosyal istikrar koşulların yanı sıra güven unsurunun yatırım ortamını teşvik etmesi gerekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımları ülkeye gelmesi sahip olunan iç dinamiklerle yakından alakalıdır. UNCTAD 2019 yılı yatırım raporunda doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler üzerine inceleme yapmıştır. Bu faktörler; iç piyasanın ekonomik cazipliği, mali yükümlülüğün azlığı ve siyasal istikrarın sağlanması şeklindedir (UNCTAD, 2019:11).

Doğrudan yabancı yatırımın gideceği ülkede ekonomik faktörlerin başında aradığı en önemli özellik iç piyasa talebinin yapısı ve iş gücü maliyetlerinin düşüklüğüdür. Yurt içi talebi yüksek olan ülkelerin çekeceği yatırım miktarı yatırımcılar açısından sağlayacağı gelire bağlıdır. Bu gelir ekonomik piyasanın hacmi ile yakından ilişkilidir. Bu hacim ölçek ekonomisinden yararlanma ve kaynakların

etkin kullanımı yanı sıra yatırımcının yer seçimi kararında etkilidir (Pedersen ve Shaver, 2000:5). Ayrıca bu yatırımları gerçekleştiren çok uluslu şirketler emek faktörünün ucuz olduğu ülkelerde faaliyette bulunmayı tercih ederler. Bu kapsamda, günümüzde artan nüfus neticesinde ortaya çıkan ucuz işgücü yatırımcı açısından maliyet avantajı sağlayarak uluslararası piyasada rekabet etmesine ve piyasa payını büyütmesine neden olmaktadır (Asiedu,2002:110).

Doğrudan yabancı yatırımın ülkeye girişini sağlamak için uygulanan vergi teşvikleri yatırımın temel belirleyici faktörüdür. Bu teşvikler yabancı firmaların uluslararası piyasada rekabet gücünü artırmaktır. Bu bağlamda mali yükümlülüğün düşüklüğü doğrudan yabancı yatırım üzerindeki etkisi pozitifdir. Düşük mali yükümlülük doğrudan yabancı yatırım ile ulusal geliri yükselterek vergi gelirlerinde artışa neden olacaktır. Bu durumda mali teşviklerin yanı sıra hükümetler tarafından uygulanan yatırım destekleri doğrudan yabancı yatırımların gerçekleşmesinde önemli katkı sağlamaktadır (Öztürk, 2004:121).

Doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler arasında bulunan politik istikrar; yatırımda bürokrasinin azaltılması, ekonomide güvenin olması ve ülkede beklentilerin olumlu yönde olmasıyla ilgilidir. Ülkede politik sorunların azalması o ülkenin risk primini ve maliyetleri düşürerek doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmektedir (Lim, 200:10).

Doğrudan yabancı yatırımlar dış ticaret, ekonomik büyüme ve işsizlik gibi değişkenler üzerinde oldukça etkilidir. Bu kapsamda çok uluslu şirketler üretimlerinin belli bir sürecini veya tamamına yakını yukarıda sayılan belirleyiciler doğrultusunda avantajlı bulunduğu ülkelerde gerçekleştirmektedirler. Bu durumda dışa açık ekonomi politikasını benimseyen ülkeler doğrudan yabancı yatırımın ülkeye gelmesini teşvik ederek ekonomik büyüme potansiyelini artırmayı tercih etmektedirler. Genellikle doğrudan yabancı yatırımlar etkin kaynak tahsisi, teknolojik gelişmeyi, alt ve üst yapı yatırımlarını geliştirerek ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif olması beklenmektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlar hem ekonomik büyümenin istikrarlı olabilmesi hem de verimlilik artışı teşvik edecektir (UNCTAD,2019:12).

Yurtiçindeki tasarrufları eksik olan ülkelerde dış ticaret açıkları kapatılmak için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu yatırımlar ithal ikamesi sağlayacağı için döviz çıkışını azaltması ve ihracatı artırması neticesinde kapatacılık etkisi göstermektedir. Bu durumda doğrudan yabancı yatırımların ödemeler bilançosu üzerindeki bu iki etkinin dış ticaret açığını da kapatması beklenmektedir (Soydal, 2006:587). Tasarruf ve yatırım eksikliği olan ülkelerin sahip oldukları döviz rezervlerinin de kıt olması neticesinde döviz kurlarının yüksek olmasıyla neden olmaktadır. Bu bağlamda çok uluslu şirketler ulusal paranın değer kaybettiği ülkeyi tercih etmektedirler. Ekonominin dinamiklerine bağlı olarak belli bir seviyenin üzerinde değerlendirilen ulusal para yabancı yatırımcı açısından maliyet ve fiyat artışı anlamına gelmektedir. Böylelikle doğrudan yabancı yatırımlar dış ticaret dengesinde ihracatı artırıyorsa olumlu etki, ithalatı artırıyorsa negatif etki meydana getirecektir (Kar ve Kara, 2004:71).

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik dinamikler olan önemli etkilerinden biri de istihdam hacmi üzerinedir. Yabancı yatırımcıyı uluslararası piyasada rekabet avantajı sağlayabilmesi için maliyeti düşük emek yardımıyla üretimini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Çok uluslu şirketlerin dünya ticaretine ve üretimine yön verdiği günümüz dünyasında ucuz iş gücüne sahip olan ülkeler karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde pozitif etkisini açıklayan teorilerden ilki OLI teorisidir. OLI teorisi doğrudan yabancı yatırımların ulusal yatırımlardan daha fazla istihdam oluşturduğu ifade edilmektedir (Ekinci, 2011:72).

3.LİTERATÜR

1980'li yıllarda hız kazanan küreselleşmeyle birlikte özellikle gelişmekte olan ülkeler de doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Buna karşılık bazı uygulamalı çalışmalar istihdam üzerine pozitif etkisi olurken bazılarında negatif etki veya etkisiz olduğu görülmektedir. Literatürde doğrudan yabancı yatırım, istihdam ve ekonomik büyüme üzerine çok

fazla çalışma mevcut iken bu çalışma da dış ticaret değişkeni ilave edilerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Türkiye örneği üzerinde yapılan çalışmalar aşağıda sunulmaktadır.

Cömert (1998), 1983-1992 dönemi verilerini kullanarak doğrudan yabancı ve portföy yatırımların istihdam üzerindeki etkisini incelemiştir. Portföy ve doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde önemli derecede etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Aslanoğlu (2002), 1975-1995 dönemine ait yıllık veriler dâhilinde doğrudan yabancı yatırım ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi yardımıyla araştırmışlardır. Araştırma sonucunda her iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisine ulaşılammıştır.

Alıcı ve Ucal (2003), 1987- 2002 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak doğrudan yabancı yatırım, ihracat ve sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu çalışmada, Var analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanılmıştır. Ampirik çalışma sonucunda Türkiye ekonomisinde değişkenler arasında bir ilişkin bulunmadığı sonucuna erişilmiştir.

Şimşek ve Behdioğlu (2006), yaptıkları çalışmalarında 1980-2005 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada Cobb-Douglas üretim fonksiyonu dahilinde korelasyon analizi yapılmış ve dolaysız yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında ilişki etkilediği bulgusuna varılmıştır.

Açıklalın, Gül ve Yaşar (2006), çalışmalarında doğrudan yabancı yatırımlar, reel ücret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2002 dönemine ait yıllık veriler dâhilinde eşbütünleşme analizi ile araştırılmaktadır. Araştırma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir.

Aykut ve Sayek (2007), çalışmalarında 1990-2003 dönemine ait sektörel ortalama yıllık verileri ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi basit korelasyon yöntemiyle incelenmektedir. Analiz sonucuna göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki pozitif yönde etkilenmektedir. Ancak doğrudan yabancı yatırımlar hizmet sektörü içinde ki artışı negatif etkilemektedir.

Bilgili, Düzgün ve Uğurlu (2007), araştırmalarında 1992-2004 çeyrek dönemlere ait veriler eşliğinde doğrudan yabancı yatırım ile ekonomik büyüme ve yurtiçi yatırım arasındaki etkileşim test edilmektedir. Değişkenler kapsamında zaman serisi analizi yapılmış, VAR analizi, etki-tepki fonksiyonlar ve matris ayrıştırması bulgusuna varılmıştır. Ayrıca test sonuçlarında değişkenler arasında belirgin bir etkileşim bulunmuştur.

Karagöz (2007), çalışmasında 1970-2005 dönemine ait yıllık verileri kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ile belirleyicileri arasındaki ilişki eşbütünleşme ve Granger nedensellik analiziyle incelenmektedir. Analiz sonucunda belirleyici değişkenlerle doğrudan yabancı yatırımlar arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Alagöz, Erdoğan ve Topallı (2008), araştırmalarında 1992-2007 dönemine ait yıllık veriler dahilinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve regresyon analiziyle incelemişlerdir. Sonuç olarak çalışmalarında doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Ancak regresyon analizinde modelin esneklik katsayılarına göre değişkenler arasında etkinin orta derecede olduğu sonucuna varılmıştır.

Şen ve Karagöz (2008), çalışmalarında 1994-2004 çeyrek dönemlere ait verileri kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki Granger testi yardımıyla incelemişlerdir. Test sonucunda doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik mevcut iken, ekonomik büyüme ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik mevcuttur.

Örnek (2008), çalışmasında 1996-2006 çeyrek dönemlerine ait veriler eşliğinde doğrudan yabancı yatırımlar ile yurtiçi tasarruflar arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda doğrudan yabancı yatırımların kısa ve uzun dönemde yurtiçi tasarrufları pozitif etkilediği bulgusuna ulaşılmış ve yabancı sermaye akımlarının ise yurtiçi tasarrufları negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Ayrıca çalışmada değişkenlerin kısa vade de ekonomik büyüme üzerine pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Kahramanoğlu (2009), çalışması iki dönemden oluşmaktadır. Bu dönemler 1970-2002 ve 2002-2008'dir ve çalışmada yıllık veriler kullanılmaktadır. Araştırmada, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger testi ile incelemiştir. Her iki dönemde de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit etmiştir.

Mucuk ve Demirel (2009), yaptıkları araştırmada 1992-2007 çeyrek dönemlik veriler dâhilinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger nedensellik testine göre analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda değişkenlerin karşılıklı etkileşim içinde olduğu ve doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu bulgusuna erişilmiştir.

Aktar, Demirci ve Öztürk (2009), çalışmalarında 2000-2007 dönemine ait yıllık veriler kapsamında doğrudan yabancı yatırım, ihracat, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki VAR modeliyle incelenmiştir. Değişkenler arasında herhangi bir etkileşim söz konusu değildir. Analizde kurulan model bağlamında iki eş bütünleşik seri olması nedeniyle değişkenler arasında etkileşim bulunmamaktadır.

Vergil ve Ayaş (2009), 1992-2006 dönemine ait yıllık verilerle panel veri analiziyle doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisini analiz etmişlerdir. Araştırılan sektörlerde varılan sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımlar istihdamı olumsuz etkilemektedir.

Saray (2011), 1970-2009 yıllarına ait verilerle ARDL eş bütünleşme testiyle doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisini irdelenmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında ilişkinin olmadığına varılmıştır.

Göçer, Mercan ve Peker (2013), 2000-2011 çeyrek dönemlere ait veriler dâhilinde doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın işsizlik üzerine etkisini sınır testiyle araştırmışlardır. Test sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulgusuna erişilmiştir. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracatın uzun dönemde işsizliği azaltıcı etkisi sonucuna ulaşılmış olup, kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların uzun dönemde yok olduğu vurgulanmaktadır.

Koyuncu (2017), 1990-2015 yıllarına ait veriler kapsamında doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle incelemiştir. Test sonuçlarında doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut iken, istihdam değişkeni ile böyle bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Yalman ve Koşaroğlu (2017), 1988-2016 yıllarına ait veriler dâhilinde Toda-Yamamoto testiyle doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve istihdam üzerine nedensellik etkisi analiz etmişlerdir. Araştırma sonuçlarında değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulgusuna ulaşamamıştır.

4.EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme, dış ticaret ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan çeyrek dönemlik veriler 2000-2018 yıllarına aittir. Literatürde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve istihdam değişkenlerine yönelik oldukça fazla çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışma da değişkenlere ek olarak dış ticaret bileşeni eklenmiştir. Değişkenlere ait veriler TCMB, TÜİK ve WORLD BANK'dan alınmıştır. Analizler, Eviews 9.0 ekonometri yazılım paketi ile gerçekleştirilmiştir. İncelemede kullanılan temel denklem aşağıda gösterilmiştir.

$$fdi_t = \alpha + \beta_1 ft_t + \beta_2 gdp_t + \beta_3 unempt_t + \epsilon_t$$

Fonksiyonda kullanılan fdi_t ; bağımlı değişkeni ve t dönemindeki doğrudan yabancı yatırımları milyar dolar cinsinden göstermektedir. ft_t ; bağımsız değişken olarak t dönemindeki dış ticareti milyar dolar cinsinden tanımlamaktadır. Gdp_t ; bağımsız değişken olarak t dönemindeki ekonomik büyüme

yüzesel olarak ifade etmektedir. Unempt_t; ise bağımsız değişken olarak t dönemindeki işsizliği yüzesel göstermektedir.

Bu değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde 72 gözlem kullanarak (2000-2018) zaman serisi yönteminden faydalanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin sahte regresyon sorununu çözmek için aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Bu amaçla veri serilerinin durağanlık testi için ampirik çalışmalarda sıklıkla kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile inceleme yapılmıştır. Değişkenlerin birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir. Tablo 1'de değişkenlere ait ADF test sonuçları verilmektedir.

Tablo 1: ADF Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli-Trendsiz	Olasılık	Sabitli- Trendli	Olasılık
FDI	-4.018978	0.00163	-3.975124	0.0375
FT	-4.009977	0.0154	-3.684120	0.0361
GDP	-3.705711	0.0167	-4.574523	0.0287
UNEMPT	-4.931323	0.0268	-4.609728	0.0318

FDI: Doğrudan yabancı yatırımlar, FT: Dış Ticaret, GDP: Ekonomik Büyüme, UNEMPT: İşsizlik değişkenini göstermektedir.

Tablo 1'den görülebileceği gibi; FDI, FT, GDP ve UNEMPT değişkenleri için yapılan ADF birim kök testine göre, değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Test edilen sonuçlara göre %5 anlamlılık seviyesinde serilerin birinci farkı alındığında değişkenlerin tamamı durağan olmaktadır. Bu durum bütün değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduklarını göstermektedir.

Değişkenler arasında durağanlığın sağlanmasından sonra, değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Optimal gecikme uzunluğunu belirleyebilmek için VAR sürecinin işletilmesi gerekir. Bu doğrultuda VAR analizinde LNFDI, LNFT, LNGDP ve LNUNEMPT değişkenleri için modelde temsil edilecek gecikmeler beş ayrı bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Tablo 2'de VAR analiz testinin sonuçları verilmektedir.

Tablo 2: VAR Analiz Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	32.27662	4.831264	1.83e-06	-4.211786	-4.581714	-4.938585
1	68.94825	49.39150*	2.97e-08*	-8.715116*	-8.393624*	-9.032306*
2	78.59198	5.209598	6.42e-08	-8.498767	-7.586156	-8.886349
3	124.2349	4.328857	1.38e-07	-4.625808	-3.477558	-4.785446

* Kriterine göre seçilen en uygun gecikme sırası, Lag: Gecikme uzunluğu, LR: Ardışık değiştirilmiş LR test istatistiği, FPE: Nihai tahmin hatası, AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

Tablo 2' deki analiz sonuçları doğrultusunda bütün değişkenler durağandır yani I(1) dir. Tabloya göre; LR test istatistiği, nihai hata tahmini, Akaike, Schwarz ve Hannan- Quinn bilgi kriterleri sonuçlarına göre 1. gecikme uzunluğu optimal gecikme uzunluğudur yani değişkenler arasında otokorelasyon sorunu yoktur. Gecikme uzunluğu belirlendikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki Johansen eşbütünleşme testi ile gerçekleştirilmiştir. Johansen eşbütünleşme analizinde değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisinin incelenmesi için iki test mevcuttur. Bunlar maksimum özdeğer ve trace test istatistikleridir. Johansen eşbütünleşme test sonuçları Tablo 3' de sunulmaktadır.

Tablo 3: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Değişkenler	Eşbütünleşme Vektör Sayısı	Trace (iz) testi	% 5 Kritik değer	Olasılık değeri**
LFDI	r=0	62.33660	51.32275	0.0233
LFT	r ≤ 1	27.98168	29.18385	0.6368
LGDP	r ≤ 2	12.86992	18.44386	0.1458
LUNEMPT	Mak. Özdeğer	% 5 Kritik değer	Olasılık değeri**	
LFDI	r=0	31.15493	29.74396	0.0345
LFT	r ≤ 1	19.45879	25.69534	0.0853
LGDP	r ≤ 2	11.85478	18.54386	0.0958
LUNEMPT				

Tablo 3’de değişkenler arasında Johansen eşbütünlük analizi çerçevesinde; H_0 : Değişkenler arasında eşbütünlük yoktur $r=0$ hipotezi ret, H_1 :Değişkenler arasında eşbütünlük vardır $r \leq 1$ hipotezi ise kabul edilmektedir. Analiz sonuçları irdelendiğinde, %5 anlam düzeyinde Maksimum özdeğer ve Trace testleri istatistik değerleri %5 kritik değerlerinden büyük olduğu için bir tane eşbütünlük vektör bulunduğunu kanıtlamaktadır. Sonuçlara göre değişkenler arasında çeyrek dönemlik 72 gözlem sayısı kapsamında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Değişkenler arasında uzun dönem ilişki belirlendikten sonra bahsedilen değişkenlerin nedensellik yönünün belirlenmesi için ilk önce hata düzeltme modeli kurulmuştur. Bu modelin anlamlı olabilmesi için 0 ile -1 arasında olması gerekmektedir. Hata düzeltme modeli değişkenler arasındaki dengeden sapmaları gösterir. Tablo 4’te hata düzeltme modelinin sonuçları verilmektedir.

Tablo 4: Hata Düzeltme Modelinin Sonuçları

Hata Düzeltme (-1)	L(FT)	L(GDP)	L(UNEMPT)
-0.13156	0.18125	0.16113	0.04157
	(0.0188)	(0.0248)	(0.0457)

*Parantez içindekiler olasılık değerleridir ve 0.05’den küçüktür.

Hata düzeltme modelin katsayısı (-0.13156) istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Tabloda ortaya çıkan sonuca göre t döneminde meydana gelen dengesizliklerin bir sonraki dönemde yaklaşık olarak %13’ü dengelenecektir. Bu durum kurulan modelin tutarlı olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme modeli sonucunda oluşturduğumuz formül aşağıdaki gibidir:

$CI = LRFDI - 0.18125 LFT - 0.16113 LGDP + 0.04157 UNEMPT + 0.13156$ şeklindedir. Denklem; $LFDI = -0.13156 + 0.18125 LFT + 0.16113 LGDP - 0.04157 LUNEMPT$ şeklinde yazılabilir. Bu doğrultuda, bağımsız değişkenlerden GDP ve FT bağımlı değişkeni pozitif olarak etkilerken UNEMPT değişkeni ise negatif etkilemektedir. Teknik olarak logaritmik denklemde katsayılar esneklik anlamına gelmektedir. Bu kapsamda; FDI %1’lik bir artış, FT yaklaşık olarak % 0.18 ve GDP % 0.16 oranında artırırken, UNEMPT %0.04 oranında azaltılmaktadır.

Araştırmada değişkenler arasında uzun dönem ilişki belirlendikten sonra değişkenler arasındaki ilişkinin yönlerini ve nedenlerini tespit etmek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Değişkenlere ait Granger nedensellik analizinin sonuçları tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5, değişkenler arasındaki ilişkinin nedenselliği ve yönü hakkında bilgi vermektedir. 1 numaralı denklemde; H_0 =Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenlerin Granger nedeni değildir hipotezi ret edilmektedir. Analizde bağımsız değişkenlerin olasılık sonuçları sırasıyla 0.0015, 0.038 ve 0.0445 olduğu için %5 anlamlılık düzeyinde; H_1 =Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin Granger nedenidir hipotezi kabul edilmektedir.

2 numaralı denklem de; H_0 =Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir hipotezi ret edilmektedir. Analizde bağımsız değişkenlerin olasılık sonuçları sırasıyla 0.0265, 0.0352 ve 0.0458 olduğu için %5 anlamlılık düzeyinde; H_1 = Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin Granger nedenidir hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Analizi

Bağımlı Değişken: LFDI (Denklem 1)			
Değişkenler	Chi-sq	Df	Olasılık
LFT	21.18472	1	0.0015
LGDP	16.32798	1	0.0038
LUNEMPT	13.03544	1	0.0445
All	49.45254	3	0.0024
Bağımlı Değişken: LFT (Denklem 2)			
Değişkenler	Chi-sq	Df	Olasılık
LFDI	3.512495	1	0.0265
LGDP	3.478566	1	0.0352
LUNEMPT	3.125457	1	0.0458
All	8.62561	3	0.0324
Bağımlı Değişken: LGDP (Denklem 3)			

Değişkenler	Chi-sq	Df	Olasılık
LFDI	12.15725	1	0.0356
LFT	11.87358	1	0.0274
LUNEMPT	9.02548	1	0.0457
All	31.15883	3	0.0038
Bağımlı Değişken: LUNEMPT (Denklem 4)			
Değişkenler	Chi-sq	Df	Olasılık
LFDI	4.15725	1	0.4156
LFT	4.87358	1	0.3174
LGDP	3.35698	1	0.2457
All	10.95784	3	0.6975

3 numaralı denklemde; H_0 =Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir hipotezi ret edilmektedir. Analizde bağımsız değişkenlerin olasılık sonuçları sırasıyla 0.0356, 0.0274ve 0.0457 olduğu için %5 anlamlılık düzeyinde; H_1 = Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin Granger nedenidir hipotezi kabul edilmektedir.

4 numaralı denklemde ise; H_0 =Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir hipotezi kabul edilmektedir. Analizde bağımsız değişkenlerin olasılık sonuçları sırasıyla 0.4156, 0.3174ve 0.2457 olduğu için %5 anlamlılık düzeyinde; H_1 =Bağımsız değişkenler, bağımlı değişkenin Granger nedenidir hipotezi ret edilmektedir. Bu kapsamda değişkenler arasında; doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi varken, işsizlik ile arasında tek yönlü zayıf bir ilişki mevcuttur.

5.SONUÇ

Küreselleşmenin hız kazandığı yeni dünya ekonomik düzenin en önemli unsurlarından biri doğrudan yabancı yatırımlardır. Uluslararası piyasada doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret, ekonomik büyüme ve işsizlik gibi makroekonomik değişkenler rekabet aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımlar ülkelerin ekonomik kalkınma ve büyüme açısından itici bir güç oluşturmaktadır. Ayrıca nitelikli emek ve doğal kaynağa sahip olan ülkeler de doğrudan yabancı yatırımlar kaynak özelliği taşıma beklentisi oluşturmuştur. Bu beklentilerin başında ülkelerin piyasalarında rekabetin artması, işsizliğin düşmesi, ekonomik büyümenin teknolojik katma değerli ürünlerle istikrarlı hale gelmesi, üretim faktörlerinde verimlilik artışı ile dış fazlanın verilmesi gibi sebeplerden ötürü doğrudan yabancı yatırımlar alternatif bir araç olmuştur. Bu beklentilerin aksine özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar piyasa rekabetini bozduğu, teknolojik yenilik oluşturmadığı, işsizliği düşürmediği ve kaynakların verimsiz kullandığı görüşü de egemendir. Türkiye ekonomisi 1990 yılından sonra doğrudan yabancı yatırımları özellikle cazip olmasının sebebi; ekonomik büyümeyi artıracacağı, kamu harcamalarının finansmanında gereksinimlerin karşılanacağı ve politik çekiciliğidir. Bu yıllarda artan doğrudan yabancı yatırımların büyük bir kısmı özelleştirme kapsamında olmuştur. Bu çerçevede Türkiye ekonomisi üzerine yapılan ampirik analizlerde görüş birlikteliği mevcut değildir.

Bu çalışma Türkiye ekonomisinde 2000-2018 çeyrek dönemlerine ait veriler eşliğinde doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaret, ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. İlk olarak yapılan ADF birim kök testiyle bileşenlerin durağanlık seviyeleri incelenmiş değişkenlerin durağan olmadığı, lakin birinci farkları alındığında tüm değişkenlerin durağan olduğu belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme ve dış ticaret arasında uzun dönemli çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, işsizlikle arasında ise zayıf ve tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular önceki çalışmaların büyük bir kısmı ile örtüşmektedir. Ancak çalışmaya ilave edilen dış ticaret değişkeni önceki çalışmalarda mevcut olmadığı için gelecek çalışmalar da yer bulması beklenmektedir. Çalışma sonuçları Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ile işsizlik arasındaki zayıf ilişkiyi destekler niteliktedir. Çünkü Türkiye ekonomisine gelen doğrudan yabancı yatırımlar genellikle özelleştirme yoluyla gerçekleşmiştir. Finans, ulaştırma, sağlık ve haberleşme gibi sektörlerle yönelik olduğu için işsizlik üzerinde etkili olmadığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinde dinamikliğin sağlanmasında doğrudan yabancı yatırımların katkısı yüksektir. Bu yatırımların teknolojik yeniliğe, katma değeri yüksek üretime, istikrarlı büyümeyi ve dış ticareti sağlayacak yeni yatırımlar niteliğinde olması durumunda makroekonomik değişkenler olumlu etkilenecektir. Bu kapsamda, doğrudan yabancı yatırımların daha fazla miktarlarda Türkiye ekonomisine kazandırılabilmesinin en etkin yolu ekonomik ve siyasi istikrardır. Bu istikrarların vazgeçilmez kuralı ise ülkeye duyulan güvendir. Bu güven çerçevesinde nitelikli emeğin yetiştirilmesi, ar-ge alt yapısıyla teknolojinin üretilmesi ve bu sektörlere yönelik uygulanan politikaların yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Açıklın, S.; Gül, E. & Yaşar, E. (2006). “Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi.” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16: 271- 282.

Aktar, İ.; Demirci, N.& Öztürk, L. (2009). “Can Unemployment be Cured by Economic Growth and Foreign Direct Investment?” Selcuk Üniversitesi, İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17(2): 453-467.

Alagöz, M.; Erdoğan, S.& Topallı, N. (2008). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1): 79-89.

Alıcı, A. A.& Ucal,Ş.M. (2003).“ Foreign Direct Investment, Export and Output Growth of Turkey: Causality Analysis.” Paper to be presented at the European Trade Study Group Fifth Annual Conference Universidad Carlos III de Madrid, 11-13 September 2003.

Asiedu, E.(2002). “On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different?”, World Development, 30 (1):107-119.

Aslanoğlu, E. (2002).“The Structure and the Impact of Foreign Direct Investment in Turkey.” Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, XVII(1):31-50.

Aykut, D. & Sayek, S.(2007).“ Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Kompozisyonunun Ekonomik Büyümeye Etkisi.” Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi, 2(3): 33-64.

Bilgili, F.; Düzgün, R.& Uğurlu, E. (2007). “Büyüme, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yurt İçi Yatırımlar Arasındaki Etkileşim.” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (2):127-15.

Cömert, F. (1998). “Yabancı Sermayenin Dünü, Bugünü ve Geleceği.” Hazine Dergisi, 1998(12):1-25.

Ekinci, A. (2011). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyümeye ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010).” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 6(2):71-96.

Göçer, İ.; Mercan, M.& Peker, O. (2013). “İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Türkiye Örneği.” Business and Economics Research Journal, 4(1):103-120.

Kahramanoğlu, İ.,E. (2009). “Uluslararası Doğrudan Yatırımların Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Ülkelerin Hazmetme Kapasitesi-Türkiye Örneği.” Hazine Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, 6800.

Kar, M.; Kara, M. A. & Kaplan, M. (2004). “Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri.” Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1): 54-67.

Karagöz, K. (2007). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970 – 2005.” Journal of Yaşar University, 2(8): 927-948.

Karluk, R. (2013). Uluslararası Ekonomi Teori-Politika. İstanbul, Beta Yayınevi.

- Koyuncu, T., F. (2017). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015).” *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7 (2): 62-69.
- Lim, G. E. (2001). “Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the Recent Literature.” *IMF Working Paper*, WP/01/175. Erişim Tarihi: 29.08.2019.
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp01175.pdf>,
- Mucuk, M. & Demirsel, T., M. (2009). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009(21):365-373.
- Örnek, İ. (2008). “Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği.” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63(2):19-217.
- Öztürk, L. (2004). “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış.” *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2004(7):110-128.
- Pedersen, T. & Shaver, Myles, J. (2000). “Internationalization Revisited: ‘Big Step’ Hypotheses.” *European International Business Academy Annual Meeting*, Manchester, Erişim Tarihi: 20.09.2019.
<http://ep.lib.cbs.dk/download/ISBN/x648099724.pdf>.
- Saray, O. (2011). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar – İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği.” *Maliye Dergisi*, 161(2):381-403.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Soydal, H. (2006). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama.” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006(16): 577-604.
- Şen A. & Karagöz, M. (2008). “Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi.” Erişim Tarihi: 20.09.2019. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9158>.
- Şimşek, M. & Behdioğlu, S. (2006). “Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma.” *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20, (2):47-63.
- UNCTAD. (2019). *World Investment Report, Special Economic Zones*. Erişim Tarihi: 22.08.2019.
https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_en.pdf.
- Vergil, H. & Ayaş, N. (2009). “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği.” *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 24(275):89-114.
- Yalman, N., İ. & Koşaroğlu, M., Ş. (2017). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerine Etkisi.” *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 1(2):191-205.